ALTERNATOR
Misliti znanost.

O (avtoritarnem) populizmu za razumevanje brezpravne demokracije

26. 3. 2020

Number: 14/2020

Author:

- Mojca Pajnik

Foto: Arne Hodalič

Z oznakami, da je populizem plitek koncept, ki maskira prave probleme, da je novinarski kliše, politični epiteton, izpraznjen ali pa napolnjen z vsemogočim in zato neuporaben, se ne gre pretirano obremenjevati. Toda v zadnjem času pogostost takšnih rokohitrskih zavrnitev tudi v znanstvenih krogih raziskovalce in raziskovalke tega fenomena postavlja pred poseben izziv. V tem besedilu bomo dokazovali smiselnost vztrajanja pri analizi populizma in se bomo omejili na njegovo obravnavo v kontekstu izbranih aktualnih razprav v polju politične teorije in komunikologije v evropskem kontekstu, s sporadičnim poskusom umeščanja v zgodovinski kontekst.

Tezo, da živimo v *zeitgeistu*, ki je populističen, najbolje pojasnjuje dogmatsko ustoličenje političnega individualizma, podkrepljenega z doslednim verovanjem v nevidno roko svobodnega trga v zadnjih sto letih. V (populistični) postdemokraciji po sociologu Colinu Crouchu so se politične strukture odpovedale umevanju in razpravljanju kot ključnim zadevam političnega. Demontaža politične reprezentacije je tako vzpostavila stranke, s političnimi institucijami vred, kot fasado, izpraznjeno školjčno lupino, ki jo zapolnjuje personalizirana populistična politična opcija in njeni avtoritarni vodje, ki – materialno in simbolno – predstavljajo širše strukture tehnokratskega vladovanja v 21. stoletju. Populizem tako označuje postdemokracijo, stanje avtoritarne družbene strukture, mobiliziran je onkraj strankarskih barv, poganja ga transverzalna antipolitična logika. To tezo potrjuje oznaka političnega teoretika Paula Taggarta, ki izpostavlja, da je populizem barvit, pragmatično prilagodljiv in kameleonski ter kot tak lahko deluje za uresničevanje kakršnegakoli političnega cilja. V populistični postdemokraciji, ki jo zaznamuje manko države in odsotnost politike, prevladuje načelo »Vse je primerno«

(*Anything goes*). Ko so zakoni suspendirani, je mogoče vse: rasizem postane legalni del demokracije, sovražni govor del svobode govora, laž postane resnica, pravica do gibanja in do azila privilegij v režimu odstranjevanja »tujcev«, varnostna država nadomestek za socialno državo, vojaško posredovanje izvažanje demokracije ...

Cas Mudde, v zadnjem desetletju najbolj citirani raziskovalec populizma, je populizem označil za novodobno »tanko ideologijo« (*thin ideology*) s težnjo po manifestaciji splošne ljudske volje. Ta ideologija je vzpostavila manihejski portret družbe na podlagi dveh ločenih, homogenih entitet – »čistega ljudstva« in »koruptivnih elit«. Ljudstvo, *populus*, *volk*, etnično večinski »mi« obvelja za naravno danost, samoumevnost, ki ukine refleksijo o strukturnih hierarhijah in preseže razlike po razredu, etničnosti, spolu. Populizem demagoško vzpostavi tudi razliko med ljudstvom in elitami, pri čemer imajo v različnih populističnih opcijah elite različne pomene, v splošnem pa gre za nosilce politične in ekonomske moči, kot so strankarske elite, EU-birokracija, polpretekle politične nomenklature, elitni mediji in drugo. Populistična predpostavka tukaj je, da so elite in institucije po definiciji koruptivne in da preprečujejo udejanjanje splošne volje ljudstva.

Na specifičnost ideologije v populizmu oziroma populizma kot ideologije je sicer prva pokazala politična teoretičarka Margaret Canovan z analizo, da populizem spreminja obraz v kombinaciji z »močnejšo ideologijo« (*thick ideology*), denimo etnonacionalizmom, nativizmom, šovinizmom. Kot tanka ideologija je populizem po eni strani nadstrankarski oziroma je ključna značilnost celotnega političnega spektra. Po drugi strani pa se pretaka skozi močnejše ideologije, lahko bi rekli »ideologije gostiteljice«, na katere se prisesa. Glavne razlike v populizmu med političnimi akterji, kot jih ugotavljajo številne empirične študije v zadnjem desetletju, se vzpostavijo ravno v tem razmerju, namreč v navezavi populizma na druge, izrazitejše ideologije. V raziskavah populizma se je tako uveljavilo razlikovanje med (skrajno) desnim in levim populizmom. Rodgers Brubaker in drugi s področja študij nacionalizma in migracij govorijo o »etnonacionalističnem populizmu«, tudi o »trdem«, haiderjanskem populizmu-nativizmu in njegovi horizontalni dimenziji. Ta hierarhično ločuje tiste znotraj (mi, naši) od tistih zunaj (oni, drugi). Tovrstnega ločevanja praviloma ne najdemo v levem populizmu, ki se je konceptualno uveljavil v navezavi na demokratične ideje enakosti, pravičnosti in svobode. Mnoge aktualne študije tako razlikujejo med ekskluzivistično predstavo ljudstva v populizmu kot homogenega in etnično čistega in bolj inkluzivno podobo ljudstva, ki ne demonizira manjšin.

Politična teoretičarka Chantal Mouffe je v dialogu z dediščino Ernesta Laclaua (*On Populist Reason* 2005, *O populističnem umu* 2008) nedavno stopila v bran levemu populizmu (*In Defense of Left Populism* 2018), ki ga razume kot politični projekt za novo demokratično prihodnost, priložnost za transformativni (diskurzivni) obrat v smeri od logike razlike k logiki ekvivalence (slednja pomeni preseganje razlik v smeri egalitarnosti). Dela Laclaua, tako imenovane esseške (Essex (https://www.essex.ac.uk/centres-and-institutes/ideology-and-discourse-analysis)) šole diskurzivne analize, sicer ostajajo inspiracija študijam, ki potrjujejo inkluzivnost, socialno usmerjenost in egalitarnost kot značilnosti (levega) populizma oziroma zahteve po »več ljudstva« v politiki. Levi populizem se v današnjem evropskem kontekstu pripisuje strankama Podemos v Španiji in Siriza v Grčiji, češ da ohranjata demokratično socialistično ideologijo, upoštevata razredne razlike in dajeta prednost nacionalnemu pred internacionalizacijo (kot privatizacijo). V tem kontekstu velja opozoriti na pojav okrepitve »ekstremnega centra« (navedba je od zgodovinarja in političnega aktivista Tariqa Alija): v tem kontekstu je denimo zanimiva koalicija med Sirizo in skrajno desno, nacionalistično in domoljubno stranko Neodvisnih Grkov (Anel). Ta kaže na kontradiktorno sožitje dveh, na prvi pogled nezdružljivih entitet, ki v krasnem novem svetu demontaže institucij in privatne iniciative kot občega zakonodajalca postaneta kompatibilni. Ideja, da gre v levem populizmu iskati rešiteljico za prihodnost, sicer ostaja všečna, vprašanje pa je, ali zmore biti kaj več kot to.

Populizem kot možnost za prevlado ljudske volje se povezuje z direktno demokracijo, demokracijo »od spodaj«, vse od populističnih gibanj, povezanih z agrarnimi reformami in zahtevami po »več ljudstva« na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Strinjanje zgodovinarjev, ki so populistično gibanje v ZDA iz tega obdobja analizirali precej optimistično, kot radikalno demokratično politično opcijo, svetlo obdobje prizadevanj zatiranih kmetov za demokratizacijo politike in ekonomije, je pretrgal zgodovinar Richard Hofstadter. Avtor je v *The Age of Reform: Populism, Progressivism and the New Deal* (Leto reforme: populizem, progresivizem in program »New Deal«) (1955) in *The Paranoid Style in American Politics* (Paranoidni slog v ameriški politiki) (1964) razblinil »agrarni mit« s kontroverzno analizo o ambivalentnosti populističnega gibanja, češ da mu izolacionizem, antiintelektualizem, antisemitizem in nativizem, ki so jih sicer pripisovali vladnim elitam in industrialcem, niso bili tuji.

Hofstadter je definiral paranoidni slog populističnega vodenja kot demagoški in avtoritarni, tisti, ki za razrešitev negotovosti ponuja preproste rešitve. Obenem temelji na skrbi za malega človeka, ki da ga je treba zaščiti pred grozečo nevarnostjo, bodisi so to Judi, migranti, komunisti ali pa državna regulacija, kar danes, desetletja pozneje, uspeva desnici s podporo liberalnih opcij. Hofstadterjevo analizo so mnogi sicer zavrnili, zgodovinar Lawrence Goodwyn je v *The Populist Moment* (Populistični trenutek) (1978) populistično gibanje slavil v njegovih prizadevanjih po demokratizaciji industrijskega sistema. Kakorkoli smo že kritični do Hofstadterjeve analize in kakorkoli krivična se zdi v obsodbi demokratičnega radikalizma agrarnega populističnega gibanja, ki ga nekateri vidijo tudi kot predhodnika civilnodružbenih gibanj v 60. letih prejšnjega stoletja, se zdi danes še bolj aktualna, kot je bila v času nastanka v povojnem obdobju: avtoritarizem in nativizem, popreproščeno slavljenje zdravega razuma, obsesivni zgodovinski revanšizem, strankarski cinizem, nadvlada mita nad razumom … sodobnosti ne bi mogli opisati bolje. Hofstadter je razblinil tudi mit o domnevnem antikorporativizmu in antikapitalizmu populističnega gibanja. Populistična zahteva po neposredni vladavini ljudstva, dokazuje avtor, dejansko zaobsega komercialno realnost, populizem je paranoiden do regulativnih ukrepov in zavrača institucionalne omejitve, ne zavrača pa (nereguliranega) trga. Populisti so bili kriptokapitalisti, ki so napadali kapitalizem iz bojazni po izgubi statusa in ne zaradi skrbi pred slabšanjem življenjskih pogojev, je trdil avtor. Populistom je očital revanšizem, jezo, konspirativnost in usmerjenost v preteklost, ne prihodnost. Kot bi opisoval sedanjost. Populizem se tako prej kot antiteza neoliberalnemu

kapitalizmu pokaže kot tlakovalec na poti k njemu in naprej v zaton institucij politične demokracije, odsotnost proceduralne politične logike in aktualne realnosti brezpravne demokracije.

Učinke populističnega gibanja v evropskem kontekstu je teoretik kulture Stuart Hall (1979) povezal s thatcherizmom kot »avtoritarnim populizmom«, »izjemno obliko kapitalistične države«, ki je v nasprotju s fašizmom zadržala reprezentativne institucije, jih je sicer osiromašila, ni jih pa odpravila. Avtoritarni populizem v Veliki Britaniji in drugod po Evropi, tudi »nacionalni populizem«, ki ga je filozof Pierre-André Taguieff v evropskem kontekstu prvi definiral na primeru Nacionalne fronte pod Jean-Mariejem Le Penom, je »izjemen« tudi ali pa predvsem zato, ker se mu uspe legitimizirati z ljudskim konsenzom. In kot tanka ideologija deluje avtoritarno, vzpostavi mešanico tradicionalnih shem družine, morale, dolžnosti, skupaj z demonizacijo »tujcev«. Vzpostavi formulo, ki deluje, ki zagotavlja volilne glasove. Volivci in volivke populističnih opcij so se profilirali kot »svingerji« – nekdanji podporniki komunistične stranke v Franciji izvolijo Le Pena, nekdanji fašisti izvolijo v Italiji stranko Gibanje petih zvezd, v Nemčiji, zlasti v Vzhodni, pa Alternativo za Nemčijo ...

Vrnimo se k aktualnim znanstvenim razpravam – tu se zdi, da se je oblikovala precejšnja mera konsenza, da se populizem kaže skozi tri ključne antagonizme: 1) osrediščenost na ljudstvo, 2) antielitizem in 3) ljudska suverenost. Populistični *mainstream* stavi na ljudstvo, na avtohtono meso in kri. »Nas« razume tudi kot požrtvovalni delavski razred, davkoplačevalce, povprečno družino. A le do točke, ko izgubimo delo. V tem primeru je ekonomistični populizem neizprosno meritokratski. Posameznik (delomrznež) je sam kriv in se mora za izboljšanje svojega položaja bolje potruditi. Predvsem pa smo za populistični *mainstream* krivi potrošniki in potrošnice, ki elitizem dejansko omogočamo, in volivci in volivke, ki na vse bolj ritualiziranem dogodku volitev legitimiramo trenutno smer politične propagande.

Populizma ne zaznamujejo samo spremembe v političnem, pač pa tudi v medijskem polju. Populistom namreč uspeva pozornost s socialno in ekonomsko frustriranih množic preusmeriti na varnostno grožnjo, ki jo pooseblja migranti in migrantke, in se obenem utrditi kot zaščitniki ljudskih množic, vse to z izdatno pomočjo hibridnih medijev.

Pretekle študije propagande in odnosov z javnostmi so pokazale, kako zlahka uspe mobilizacija ljudskih množic za specifične politične in komercialne cilje. Novi mediji ponujajo nove priložnosti za propagando. Če je populizem čezstrankarski, pa je tudi čezmedijski – hibridni medijski sistemi omogočajo ohranjanje konvencionalnega političnega komuniciranja. Internet in družbena omrežja ponujajo predvsem neposredno, neregulirano komuniciranje, možnosti, ki jih avtoritarni vodje spretno uporabljajo za uresničevanje individualne politične in medijske agende. Ni naključje, da so avtoritarni populisti spretni tviteraši, ki z gostilniškim govorom mobilizirajo množice »za stvar«; družabna omrežja pospešujejo drobljenje interesov in izničijo možnost javnega premisleka. Tako tudi ni naključje, da avtoritarni voditelji ustanavljajo lastne medije (medijske imperije), ki jih podpira industrija bodisi v njihovi lasti bodisi v lasti njihovih simpatizerjev. Kot medijski mogotci so še bliže (svojim) ljudem in uspeva se jim izogniti uredniškemu situ oslabljenih javnih medijev in njihovim domnevnim »zarotam« – za popularizacijo lastnih zarot.

Razprave o populizmu danes vztrajajo pri Muddejevi ideološki definiciji ali Laclauovi diskurzivni definiciji populizma, umanjka pa komplementarnost pristopov k preučevanju populizma z analizo tako ideologij kot diskurzivnih praks. V medijatizirani družbi ne moremo spregledati dejstva, da se kombinacija šibkih in močnih ideoloških predpostavk odraža v diskurzu in vse bolj v performansu. Ko se Orban, Le Pen ali Zelensky, Grillo oziroma Janša sklicujejo na ljudstvo, to ljudstvo vzpostavijo, diskurz nima zgolj simbolnih, ampak tudi materialne posledice – ljudstvo je ustvarjeno po podobi populističnih voditeljev. Vodja stranke, plebiscitarni diktator v podobi, kot jo je slikal sociolog Max Weber, je ljudstvo mobiliziral s strankarskim aparatom, danes je avtoritarni vodja ljudski onkraj strank. Skozi izpraznjene reprezentativne strukture z neposredno komunikacijo na spletu popularizira instrumentalni um in privablja množice častilcev.

Lahko bi rekli, da je kritična analiza populizma (v izvedbi tipa Hofstadter ali Taguieff) doprinesla k situaciji, ko smo izgubili priložnost za legitimni sklic na voljo večine. Tisti, ki si drzne izraziti to namero, je (slabšalno) označen za populista. Nekateri politiki so to tudi spretno izrabili. Le Pen, Trump in drugi so si populizem prilastili, na široko sprejemajo oznako populist, doživljajo jo kot čast. Niso več rasisti, ampak populisti. Kar pa ne pomeni, da jim je mar za ljudi, manjšinam pa je tako ali tako treba odvzeti prostor v svetu. A takšna prilastitev je brez dvoma napoved paranoidnega, avtoritarnega vladanja. In trenutne izredne razmere zaradi pandemije napovedujejo možnost njegove dolge prihodnosti.

https://www.alternator.science/en/long/o-avtoritarnem-populizmu-za-razumevanje-brezpravne-demokracije/